

Jälkitavujen diftongit kantasuomessa

Petri Kallio

Abstract

Non-initial-syllable diphthongs in Proto-Finnic

The paper discusses the non-initial-syllable development of the Early Proto-Finnic combinations of vowels and semivowels to the Late Proto-Finnic diphthongs. Special reference is given to the second-syllable **Vj* diphthongs, whose development has so far been explained in terms of analogy rather than sound law.

Keywords: Non-initial-syllable diphthongs, Proto-Finnic, Finnish

Hiljattain olen pyrkinyt rehabilitoimaan jo Toivo Lehtisaloon kannattaman ajatuksen (1936: 11–24), että kantauralilaisten jälkitavujen vokaalit olisivat olleet **a*, **ä*, **ə* ja **ɛ̃* (ks. Kallio 2012: 163–166). Jälkitavujen vokaalisysteemi olisikin säilynyt samana aina varhaiskantasuomalaiseen tasoon,¹ jonka jälkeen **ə* ja **ɛ̃* olisivat vasta kehittyneet sanansisäisinä **e:ksi* ja **ë:ksi* sekä sananloppuisina **i:ksi* ja **ī:ksi* (mts. 171). Vielä ennen keskikantasuomalaista tasoa **i* ja **ī* olisivat ehtineet langeta yhteen **i:ksi* (mts. 171–172), mikä olisi ollut ensimmäinen vokaalisoinnun rikkonut ääntenmuutos (huom. esim. *e–a*-kombinaatiot näyttäisivät nuoremmilta; Kallio tulossa).

Näiden lisäksi kantasuomalaisten jälkitavujen tärkeimmät vokaalinmuutokset koskivat diftongeja eli alkuaan vokaalien **a*, **ä*, **ə* ja **ɛ̃* sekä puolivokaalien **w* ja **j* kombinaatioita. Jälkitavujen **Vw*-diftongit eliminoituivat kuitenkin varhain päätellen ainakin siitä, että myös saamessa niiden kehityskulku oli samansuuntainen, joskin siinä missä varhaiskantsaamessa tuloksena oli **o*, varhaiskantasuomen tilanne oli selvästi mutkikkaampi (ks. E. Itkonen 1954; Korhonen 1981: 98–99; T. Itkonen 1997: 237–238; Sammallahti 1999: 72–73):

vksm. **nata-w* > kksm./mksm. **nato* > sm. *nato*.

vksm. **pajɛ̃-w* > kksm./mksm. **paju* > sm. *paju*.

vksm. **kälä-w* > kksm./mksm. **kälü* > sm. *käly*.

¹ Kautta artikkelini noudatan seuraavaa kolmijakoa (ks. Kallio 2007): varhaiskantasuomi (vksm.) = itämerensuomalaisesta erilliskehitystä edeltänyt kielentaso (≈ itämerensuomalais-saamelais-mordvalainen kantakieli); keskikantasuomi (kksm.) = pitkälti sisäisellä rekonstruktioilla saavutettava kielentaso välittömästi ennen **ti* > **ci* -muutosta; myöhäiskantasuomi (mksm.) = itämerensuomalainen kantakieli.

vksm. *wäjə-w > kksm. *wävü > mksm. *vävü > sm. vävy.²

Ajatus yhteisestä itämerensuomalais-saamelaisesta kehityksestä *Vw > *o täytyykin hylätä, sillä se edellyttäisi itämerensuomeen *o:n mielivaltaista jakautumista *o:ksi ja *U:ksi. Kantasuomalaisten jälkitavujen labiaalivokaalien distribuution on muutoinkin perinpohjin sekoittanut se, että sellaiset alkuaan vartalovokaalin ja johtimen kombinaatiot kuin *-o (< *-a-w), *-u (< *-ə-w), *-oi (< *-a-j), *-os (< *-a-wəksə) ja *-us (< *-ə-wəksə) tulivat itsessään produktiivisiksi johtimiksi, joita saatettiin sitten liittää niin etu- kuin takavokaalisiinkin sanoihin. Vaikka vokaalisoinnun alasajo täten kiihtyi, disharmonia on edelleen tyypillistä vain johdoksille (vrt. sm. *teko*, *teos*) eikä siis taivutusmuodoille (vrt. sm. *tehnyt*, *tehty*). Valitettavasti vain varhaiskantasuomessa ei näyttäisi olleen *w:llä alkaneita taivutuspäätteitä, jotka paljastaisivat edeltävän vartalovokaalin säännöllisen kehityksen (sikäli kuin analogia olisi sallinut sitäköön?).

Kantasuomalaisten jälkitavujen *Vj-diftongien tapauksessa olemmekin onnellisemmassa asemassa, koska niitä esiintyi myös sanavartaloiden ja taivutuspäätteiden morfeemirajalla. Paras todistusaineistomme tulee täten sellaisista muotoryhmistä kuin nominien *j-monikoista (Rapola 1919–1920: 105–134) ja verbien *j-imperfekteistä (mts. 141–161), jotka molemmat esiintyivät jo kantaauralissa (Janhunen 1982: 30, 36). Nomini- ja verbivartaloiden kanonisen kaksitavuisuuden vuoksi on luontevinta aloittaa materiaalin käsittely nimenomaan toisen tavun *Vj-diftongeista.

Koska edellä mainittujen labiaalivokaalien ja puolivokaalin *j muodostamat diftongit eivät tuota pienintäkään päänvaivaa (ts. kksm. *oj, *uj, *üj > mksm. *oi, *ui, *üi), voimmekin suoraan siirtyä varhaiskantasuomalaiseen toisen tavun *aj-diftongiin, jonka kehitys ainoastaan ensitavun illabiaalivokaalin jälkeen oli yksiselitteinen, eli sitä vastasi myöhäiskantasuomessa säännöllisesti *oi, kuten havaitsemme seuraavista nominien monikkomuodoista (joista jatkossa poikkeuksetta esimerkkimuotonani monikon partitiivi ja esimerkkikielinäni suomi, vatja ja viro, sillä karjala ja vepsä noudattavat lähinnä suomen kantaa, kun taas liivissä jälkitavujen diftongit ovat langenneet pitkälti yhteen):

vksm. *šata-j-ta > kksm. *satojta > mksm. *satoida > sm. *satoja*, va. *satoja*, vi. *sadu*.

Samaa johtopäätöstä tukevat myös verbien imperfektimuodot (joista taas jatkossa poikkeuksetta esimerkkimuotonani aktiivin indikatiivin imperfektin yksikön 3. persoona ja esimerkkikielenäni pelkkä suomi, koska vatjan ja viron verbitaivutus on paljolti analogian myllertämää):

vksm. *kanta-j > kksm. *kantoj > mksm. *kantoi > sm. *kantoi*.

Sitä vastoin ensitavun labiaalivokaalin jälkeen toisen tavun *aj:n kehitys oli mutkikkaampi, koska se näyttää kehittyneen eri tavoin riippuen siitä, oliko edeltävä ensitavu kevyt vai raskas. Nominien

² Sanasta vävy myös näemme, että jälkitavujen *Vw-diftongit eliminoituivat ennen vokaalienvälistä *ŋ > *w -kehitystä, sillä viime mainittu tapahtui ainoastaan labiaalivokaalin jäljessä ja/tai edessä (Kallio 2007: 232–233).

monikkomuodot viittaisivat nimittäin siihen, että kevyen ensitavun labiaalivokaalin jäljessä **aj*:ta vastasi myöhäiskantasuomen **ei*:³

vksm. **kota-j-ta* > kksm. **kotēja* > mksm. **kotēida* > sm. *kotia*, va. *kețeja*, vi. *kode*.⁴

Kuten vatja ja viro osoittavat, monoftongiutuminen **ei* > **i* on tapahtunut suomessa (samoin kuin karjalassa ja vepsässä) vasta myöhäiskantasuomea myöhemmin, joten myös **ti* > **ci* -muutoksen puuttumista on pidettävä äännelaillisenä. Sitä vastoin raskaan ensitavun labiaalivokaalin jäljessä **aj*:ta edustikin myöhäiskantasuomen **i*:⁵

vksm. **kunta-j-ta* > kksm. **kuntijta* > mksm. **kunciða* > sm. murt. *kunsia* (vrt. sm. *kuntia*, vi. *kondi*).⁶

Monikkomuodoja *kunsia*, *kunsisa* jne. on sellaisinaan attestoitu vain Kemin murteesta (Cannelin 1889: 31), kun taas kivettyneenä yhdysadverbina tunnetaan laajemmaltikin suomesta *yökunsissa* sekä karjalasta *yökunšissa*. Itse **ti* > **ci* -muutosta ei tässä tapauksessa voi selittää juuri muutoin kuin äännelaillisenä, joten jo keskikantasuomessa **t*:tä on täytynyt seurata **i*. Vaikka analoginen asu **kuntiða* on muualla itämerensuomessa korvannut äännelaillisen asun **kunciða*, viron *kondi* silti edelleen osoittaa, että toisella tavulla oli eri vokaali kuin sanassa *kode*.

Miten siis selitämme erilaiset kehitykset kevyen ja raskaan ensitavun jäljessä? Kuten olen jo perustellut tarkemmin toisaalla (Kallio 2012: 169–171), raskaan ensitavun jäljessä saattoi tapahtua vokaalireduktiota, ja sellaisesta myös tässä tapauksessa arvatenkin oli kyse. Toisin sanoen raskaan ensitavun jäljessä tapahtui ensiksi diftongin redusoituminen **aj* > **ǣj* ja vasta sen jälkeen diftongin supistuminen **ǣj* > **ij*, kun taas kevyen ensitavun jäljessä diftongin supistuminen kohdistui suoraan redusoitumattomaan diftongiin eli **aj* > **ěj*. Vaikka siis varhaiskantasuomalaisen toisen tavun **aj*-diftongin kohdalla on jokseenkin yksimielisesti puhuttu ”kahtalaisesta kehityksestä” (vrt. E. Itkonen

³ Erkki Itkonen oletti diftongin alkukomponentiksi mksm. tasoon ”sellaisen takavivahteisen etuvokaalin *e*, joka esiintyy suomen kielessä” (1942: 117), vaikka sitä yhä tänäkin päivänä vastaavat vatjan *e* ja eteläviron *õ*. Kun hän samalla vielä itsekin myönsi, että ”keskivokaalinen *e* on ollut yhtenä portaana diftongin alkukomponentin *a* > *i* -kehityksessä” (mts.), olen siksi valinnut taloudellisemman rekonstruktion **ei*.

⁴ E. A. Tunkelo on esittänyt, että viron monikon partitiivi *kode* palautuisi monikon genetiiviin **kotadēn* (1938: 62–72) ja että vatjan monikon partitiivi *kețeja* olisi puolestaan virolaista vaikutusta (1938: 79–85). En silti näkisi pienintäkään syytä, miksi näinkin kaukaa haettu ajatusrakennelma olisi katsottava todennäköisemmäksi kuin se mitä yksinkertaisin ratkaisu, että molemmat äännelaillisesti palautuisivat monikon partitiiviin **kotēida*.

⁵ Kannatusta on saanut myös pitkä **ii* (Tunkelo 1938), mutta vaikka onkin selvää, että kehityksen **aj* > **i* on täytynyt tapahtua sellaisen kautta, mksm. tasoon ei enää ole välttämätöntä rekonstruoida kuin vain lyhyt **i* (Airila 1944).

⁶ Vatjassa sana esiintyy vain inkerinsuomesta ja pohjoisvirosta lainattuna, joskin vatjassa kaksitavuisten *a*-vartaloiden taivutus on muutenkin analogisesti sama sekä kevyen että raskaan ensitavun labiaalivokaalin jäljessä (Ariste 1968: 44). Mitä taas tulee ensitavun vokalismiin, on huomattava, että ainoastaan pohjoisviron *kond* palautuu asuun **konta* muiden imsm. vastineiden palautuessa asuun **kunta* (> sm. *kunta*, ka. *kunta*, ve. *kund*, viE *kund*). Näin ollen *o*-vokalismi lienee sekundaari, sillä pohjoisvirossa yleensäkin juuri nasaalin edellä ensitavun vokaalit saattoivat kehittyä poikkeuksellisesti (vrt. esim. **aN* > **ēN* sanoissa *lōng*, *mōnada* ja *sōna* sekä **eN* > **iN* sanoissa *hing*, *king*, *minna* ja *nina*; Kettunen 1962: 126, 128). Tämä ei tarkoita sitä, etteikö vksm. **kunta* voisi jonkin kontaminaation tms. kautta palautua epäsäännöllisesti uralilaiseen asuun **konta* (vrt. Aikio 2006: 15–17).

1942; Wiik 1984), niitä olikin itse asiassa kolme, jos kohta suomessa kaksi jälkimmäistä lankesivat yhteen (huom. V_v = illabiaalivokaali, V_o = labiaalivokaali):

vksm. $*aj / V_v(C)C_- >$ kksm. $*oj >$ mksm. $*oi >$ sm. *oi*.

vksm. $*aj / V_oC_- >$ kksm. $*ěj >$ mksm. $*ëi >$ sm. *i*.

vksm. $*aj / V_oCC_- >$ kksm. $*ij >$ mksm. $*i >$ sm. *i*.

Yllä esitettyä raskaan ensitavun labiaalivokaalin jälkeistä kehitystä voimmekin menestyksellisesti heti testata verbien imperfektimuodoilla:

vksm. $*murta-j >$ kksm. $*murtij >$ mksm. $*murci >$ sm. *mursi*.

Toki niin suomesta kuin muualtakin itämerensuomesta löytyy myös varianttia *murti*, jota kuitenkin on helppo pitää analogisena (Laalo 1988: 170–173). Ikävä kyllä myöhäiskantasuomessa ei näyttäisi olleen yhtäkään verbiä, jonka vartalotyyppi oli $*(C)ota-$ tai $*(C)uta-$,⁷ joten emme pääse näkemään, ottivatko niiden imperfektimuodot osaa $*ti > *ci$ -muutokseen, mikä kuitenkin on epätodennäköistä, koska verbien imperfektimuotojen on täytynyt noudattaa yksiä ja samoja äännelakeja kuin nominien monikkomuotojen.⁸

Samaa käsitystä tukee omalta osaltaan varhaiskantasuomalainen toisen tavun $*äj$ -diftongi, jota tosin myöhäiskantasuomessa vastasi jo säännöllisesti $*i$ mutta joka vielä keskikantasuomessa näyttäisi olleen jakautunut kahtia riippuen jälleen ensitavun raskaudesta. Tälläkään kertaa kevyen ensitavun jälkeen ei nimittäin koskaan tavata $*ti > *ci$ -muutosta, kuten ensiksi näemme nominien monikkomuodoista:

vksm. $*mätä-j-tä >$ kksm. $*mätejtä >$ mksm. $*mätidä >$ sm. *mätii*, va. *mätii*, vi. *mädi*.

Saman evidenssin saamme myös verbien imperfektimuodoista:

vksm. $*wetä-j >$ kksm. $*wetej >$ mksm. $*veti >$ sm. *veti*.

Äänneasuja $*mätidä$ ja $*veti$ on lähes yksimielisesti pidetty analogisina sitten E. N. Setälän (1890: 126–135),⁹ vaikka oletettuja äännelaillisia asuja $**mäciδä$ ja $**veci$ ei ole atestoitu yhdestäkään itämerensuomalaisesta kielestä. En siis näe syytä oletukselle, että kevyen ensitavun jälkeinen $*äj$ olisi ehtinyt monoftongiutua $*i$:ksi jo keskikantasuomeen mennessä, vaan $*ti > *ci$ -muutoksen tapahtuessa näissä sanoissa oli kaikesta päätellen edelleen sama $*ej$, joka $*äj$ -diftongin lisäksi

⁷ Nykysuomestakin löytyy ainoastaan saamelaislaina *jutaa* (Aikio 2009: 247).

⁸ Tosin vaikka itse äännelait (esim. mksm. $*-n >$ vi. $-\emptyset$) kohdistuvatkin mekaanisesti kaikkiin muotoryhmiin, ne ovat usein analogisesti peruutettavissa yksittäisistä muotoryhmistä (esim. vi. $-n$ verbien yksikön 1. persoonassa; Kettunen 1962: 106–107).

⁹ Kieltämättä monet tähänastiset yritykset selittää $*mätidä$ ja $*veti$ äännelailliseksi ovatkin olleet vähemmän vakuuttavia (ks. esim. Laalo 1988: 28–35). Yrittäjistä Tunkelon kunniaksi on kuitenkin sanottava, että hän lienee ollut ensimmäisiä, joka tuli ajatelleeksi ääneen, että esim. $*Ej > *ij$ tuli kaikella todennäköisyydellä suoritetuksi nopeammin kuin $*Aj > *ij$ (1938: 137–141).

saattoi palautua myös *E*-vartaloisten nominien ”deminutiiveissa” (samoin kuin *E*-vartaloisten verbien konditionaaleissa) esiintyneeseen **ə*:n ja **ɥ*:n palataalisen allofonin kombinaatioon:

vksm. **wetə-ŋćə* > kksm. **wetejce-* > mksm. **vetise-* > sm. *vetise-*.

Sitä vastoin raskaan ensitavun jäljessä näyttäisi jälleen tapahtuneen ensin diftongin redusoituminen **äj* > **əj* ja vasta sitten diftongin supistuminen **əj* > **ij*, jos kohta nominien monikkomuodot ovat nykyitämerensuomessa korvautuneet täysin analogisilla:

vksm. **šänčä-j-tä* (?) > kksm. **šäntijtä* > mksm. **hānciδä* (vrt. sm. *hāntiä*, va. *āntiä*, vi. *hāndi*).

Edellä jo huomasimme, kuinka myös **kunciδa* on vain hädin tuskin atestoitu, joten asun **hānciδä* täydellinen puuttuminen ei sikäli ole ihme. Joka tapauksessa myös jälkimmäisen äännelaillisuuden osoittavat verbien imperfektimuodot:

vksm. **lentä-j* > kksm. **lentij* > mksm. **lenci* > sm. *lensi*.

Vaikka tälläkin kertaa rinnalla tavataan myös analoginen *lenti*, ratkaisevana on pidettävä positiivista evidenssiä **ti* > **ci* -muutoksesta, jonka puuttuminen taas on aina yksinkertaisemmin selitettävissä analogian allomorfasta vaihtelua eliminoivalla vaikutuksella. Sitä paitsi kuten yllä näimme, **aj* ehti samassa äänneympäristössä supistua **ij*:ksi ennen **ti* > **ci* -muutosta, joten olisi ollut vähintäänkin outoa, jos **äj* ei olisi ehtinyt. Varhaiskantasuomalaisen toisen tavun **äj*-diftongin kohdalla päädyn täten seuraaviin äännelakeihin:

vksm. **āj* /VC_ > kksm. **ej* > mksm. **i* > sm. *i*.

vksm. **āj* /VCC_ > kksm. **ij* > mksm. **i* > sm. *i*.

Vielä ovat käsittelemättä varhaiskantasuomalaiset toisen tavun **əj*- ja **ɥj*-diftongit, jotka molemmat supistuivat keskikantasuomeen mennessä **ij*:ksi. Tällä kertaa myös nominien monikkomuodot ovat äännelaillisella kannalla:

vksm. **wetə-j-tä* > kksm. **wetijtä* > mksm. **veciδä* > sm. *vesiä*, va. *vesiä*, vi. *vesi*.

Samoin verbien imperfektimuodoissa tavataan äännelaillista kehitystä:

vksm. **počə-j* > kksm. **potij* > mksm. **poci* > sm. murt. *posi*.

Toki analoginen *poti* on nykyisin huomattavasti yleisempi (Laalo 1988: 76–81), ja *E*-vartaloisten verbien imperfektimuodoista voidaan muutoinkin yleistää, että mitä kevyempi on ensitavu, sitä yleisempi on analoginen *ti*-imperfekti (mts. 196–197). Mahdollisesti tähän on vaikuttanut edellä ehdottamani hypoteesi, että *A*-vartaloisten verbien *ti*-imperfekti onkin kevyen ensitavun jäljessä äännelaillinen. Yhtä kaikki toisen tavun **əj*:n ja **ɥj*:n kehityksiin ensitavun raskaudella ei ollut vaikutusta, sillä jälkitavujen **ə* ja **ɥ* olivat jo itsessään redusoituneita.

Kokoan vielä varhaiskantasuomalaisille toisen tavun **Vj*-diftongeille ehdottamani äännelait taulukoksi:

vksm.		kksm.	mksm.	sm.
*aj /V _v (C)C ₋	*oj	*oj	*oi	oi
*aj /V _o C ₋	*aj	*ēj	*ēi	i
*äj /VC ₋	*äj	*ej	*i	
*aj /V _o CC ₋	*āj	*ij		
*āj				
*äj /VCC ₋	*āj			
*āj				

Taulukko 1: Varhaiskantasuomalaiset toisen tavun *Vj-diftongit

Kuten havaitsemme, keskikantasuomea edeltänyt *Vj-diftongien supistuminen koski vain sellaisia *Vj-diftongeja, joiden alkukomponentti oli illabiaalinen. Lisäksi huomattakoon, että supistuminen edelsi kehitystä *ŋ > *j /_Ċ (Kallio 2007: 231–232), jonka tuottamat sekundaarit *Vj-diftongit eivät supistumiseen enää osallistuneet, kuten näemme A-vartaloisten verbien konditionaaleista:

vksm. *aja-ŋćā-j > kksm. *ajajcij > mksm. *ajaisi > sm. ajaisi.

vksm. *wetä-ŋćā-j > kksm. *wetäjcij > mksm. *vetäisi > sm. vetäisi.

Supistumisen puuttumisen vuoksi myös E-vartaloisten verbien konditionaaleissa *ti > *ci -muutos jäi säännöllisesti tapahtumatta:

vksm. *läktā-ŋćā-j > kksm. *läktejci > mksm. *läktisi > sm. lähtisi.¹⁰

Valtaosa edellä esitetyistä toisen tavun *Vj-diftongeja koskeneista äännelaeista toimi toista tavua kauempanakin, mutta *Aj-diftongit jälleen kerran muodostivat selvän poikkeuksen. Äännelakien selvittämistä luonnollisesti vaikeuttavat analogian tasoittava vaikutus sekä varhaiskantasuomeen palautuvien kolmi- tai useampitavuisten sanavartaloiden harvalukuisuus, mutta joka tapauksessa vaikuttaa selvältä, että toista tavua kauemman *Aj-diftongin kehityksen ratkaisi sivupaino. Toisin sanoen sivupainottomassa asemassa tapahtui jälleen ensin redusoituminen *Aj > *Əj ja vasta sen jälkeen supistuminen *Əj > *ij, kuten osoittavat esim. supistumaverbien imperfektimuodot:

vksm. *makata-j > kksm. *makatij > mksm. *makasi > sm. makasi.

Sama koski myös muiden kolmi- ja useampitavuisten verbien imperfektimuotoja:

vksm. *ku(m)marta-j > kksm. *ku(m)martij > mksm. *ku(m)marsi > sm. kumarsi.

Toista tavua kauempi sivupainollinen *Aj puolestaan ei redusoitunut vaan supistui suoraan *Ej:ksi, kuten näemme ns. *EδA-adjektiivien monikkomuodoista:

vksm. *walkāta-j-ta > kksm. *walkētēja > mksm. *valkēđeita > sm. valkeita.

vksm. *selkətä-j-tä > kksm. *selketejtä > mksm. *selkeditä > sm. selkeitä.

¹⁰ Murrevariantti *läksisi* on äännelaillisen imperfektin *läksi* analogiaa, kun taas vatjan *lähteissi* 'lähtisi' ei ole säilyttänyt kksm. diftongia, vaan vartaloon *lähte-* on analogisesti liitetty konditionaalinen tunnus *-issi-* (Kettunen 1930: 40, 167).

Partitiivin päätteen vahva-asteinen **t* osoittaa sivupainon olleen edeltävän tavun vartalovokaalilla, joka näin ollen jäi redusoitumatta ja jonka edellä myös **ti* > **ci* -muutos jäi täysin äännelaillisesti toteutumatta. Toisin kuin fennistiikassa on esitetty sitten Setälän (1890: 133), analogiaselityksiä ei siis tarvita, kuten ei myöskään tarvita passiivien imperfektimuotojen kohdalla:

vksm. **tulə-tta-j-sən* > kksm. **tultějsən* > mksm. **tultěihən* > sm. *tultiin*.

vksm. **menə-ttä-j-sən* > kksm. **mentejsen* > mksm. **mentihen* > sm. *mentiin*.

vksm. **səγə-tta-j-sən* > kksm. **saatějsən* > mksm. **saatěihən* > sm. *saatiin*.

vksm. **kəwə-ttä-j-sən* > kksm. **kəwtejsen* > mksm. **käütihen* > sm. *käytiin*.

Tässä tapauksessa täytyy toki tarkemmin huomioida relatiivinen kronologia, koska vartalovokaalin sisäheitto poisti varhaiskantasuomessa passiivin tunnuksella olleen sivupainon, joka kuitenkin ehti estää vokaalireduktion ja näin ollen myös **ti* > **ci* -muutoksen.

Silloin tällöin toista tavua kauempanakin tapahtui toiselta tavulta tuttua **aj* > **oj* -kehitystä, jos kohta samoissa sanoissa tavataan myös **aj* > **ěj* -kehitystä (vrt. sm. *omenoita* ~ *omenia*), joten tarkkojen äännelakien selvittäminen on varsin toivotonta (E. Itkonen 1942: 123–124).

Lopuksi

Loppuyhteenvedon vielä toistettakoon, että edellä esittämäni jälkitavujen **Vj*-diftongeja koskevat äännelait perustuvat täysin taivutusmuotoihin, joiden tiedämme esiintyneen jo kantaauralissa. Toisin sanoen ne eivät perustu johdoksiin, joiden todistusvoimaa syö se tosiasia, että niitä voi teoriassa olla hyvinkin eri-ikäisiä. Esim. seuraavassa ehdottamieni äännelakien mukaan säännöllisiä johtimella **j* muodostettuja nomineja (Hakulinen 1979: 121–123, 173–175):

vksm. **tala-j* > kksm. **talaj* > mksm. **taloi* > sm. *talo*.

vksm. **kota-j* > kksm. **kotěj* > mksm. **kotěi* > sm. *koti*.¹¹

vksm. **mätä-j* > kksm. **mätej* > mksm. **māti* > sm. *mäti*.

vksm. **süilə-j* > kksm. **sülij* > mksm. **süli* > sm. *syli*.

Sen sijaan esim. *koto* ja *emo* syntyivät aikaisintaan myöhäiskantasuomessa, kun niiden kantasanojen **kota* ja **emä* konsonanttivartaloon lisättiin suoraan aiempi vartalovokaalin ja johtimen sulautuma **-oi* (< vksm. **-a-j*). Vastaavalla tavalla seuraavat johtimella **-j*- muodostetut verbit on katsottava äännelailliseksi (Hakulinen 1979: 282–284, 299–300):

vksm. **sana-j-ta-k* > kksm. **sanojtak* > mksm. **sanoiđak* > sm. *sanoa*.

¹¹ Aina sanaa *koti* ei ole pidetty sanan *kota* johdoksena vaan myös sen monikon obliikvisijoista analogisesti yleistettynä uutena perusmuotona (vrt. Tunkelo 1933: 401–407), vaikka jälkimmäisestä prosessista on olemassa vain yksi vähintään yhtä epävarma paralleeli, *hupi* ~ *huvi*, kun taas deminutiivis-possessiivinen **-j* on Lauri Hakulisenkin mukaan ”kaikista nomininjohtimista käytetyin” (1979: 121).

vksm. **muna-j-ta-k* > kksm. **munējtak* > mksm. **munēidak* > sm. *munia*.¹²

vksm. **pesä-j-tä-k* > kksm. **pesejtäk* > mksm. **pesidäk* > sm. *pesiä*.

vksm. **ketə-j-tä-k* > kksm. **ketijtäk* > mksm. **keciδäk* > sm. *kesiä*.

Kuten huomaamme, sekä nominien että verbien tapauksessa **j*-johtimella on itämerensuomalaisiin kieliin muodostettavissa vain *o(i)*- ja *(ë)i*-vartaloita, minkä vuoksi ei alkuunkaan vakuuta tiettyjen sekundaarien *E*-vartaloiden selittäminen **j*-johtimella (vrt. E. Itkonen 1977; Honti 2002; Saarikivi 2010: 258–261)¹³ — etenkin kun niihin usein liittyi vokaalinmuutoksia myös ensitavulla (ks. Aikio 2012: 237–239; Kallio 2012: 166–169). Ylipäänsä en näe mitään syytä, minkä takia **Vj*-diftongien johdonmukaista äännehistoriaa pitäisi varta vasten alkaa mielivaltaistaa. Sen sijaan **Vw*-diftongien äännehistoriassa moni keskeinen ongelma on edelleen ratkaisematta (varsinkin mitä tulee saameen), ja onneksi siltä puolelta onkin tuoretta tutkimusta tarjolla (Kuokkala 2012).

Lähteet

- Aikio, Ante 2002, 2006: New and Old Samoyed Etymologies. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 57: 9–57, 59: 9–34.
- Aikio, Ante 2009: *The Saami Loanwords in Finnish and Karelian*. Oulu.
- Aikio, Ante 2012: On Finnic Long Vowels, Samoyed Vowel Sequences, and Proto-Uralic **x*. – T. Hyytiäinen & al. (toim.), *Per Urales ad Orientem: Iter polyphonicum multilingue. Festskrift tillägnad Juha Janhunen på hans sextioårsdag den 12 februari 2012*. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 264. Helsinki. 227–250.
- Airila, M. 1944: Pitkä *i* pääpainottomassa tavussa itämerensuomalaisissa kielissä. – *Virittäjä* 48: 144–162.
- Ariste, P. 1968: *A Grammar of the Votic Language*. Uralic and Altaic Series 68. Bloomington.
- Cannelin, K. 1889: *Tutkimus Kemin kielenmurteesta*. Suomi III, 2. Helsinki.
- Hakulinen, L. 1979: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Helsinki.
- Honti, L. 2002: Kis adalék egy hangtörténeti rejtély megoldásához (tővégi finnségi *e* ~ lapp *e*, mordvin *o*, *a*). – *Nyelvtudományi Közlemények* 99: 235–249.

¹² Huom. myös täysin odotuksenmukaiset vatjan *munema* ja viron *munema*.

¹³ Käytän samalla tilaisuutta hyväkseni oikaisemalla Janne Saarikiveä (2010: 255–257), jonka mukaan vksm. **iskə-w* olisi suoraan voinut johtaa mksm. asuun **usko* (> sm. *usko*). Näin ei ole, vaan odotuksenmukainen kehitys olisi ollut **iskə-w* > **iskü* > **üskü*. Sitä vastoin on mahdollista, että mksm. asun **üskü* konsonanttivartaloon olisi sekundaaristi lisätty aikaisempi vartalovokaalin ja johtimen sulautuma **-o* (< vksm. **-a-w*), jolloin tulokseksi saatu disharmoninen **üsko* olisi sitten hyvinkin saattanut korvautua takavokaalisella asulla **usko*, sillä jälkitavujen **ö* oli tunnetusti vasta pohjoiskantasuomalainen innovaatio (Kallio tulossa).

- Itkonen, E. 1942: Varhaiskantasuomen pääpainottoman *ai*-diftongin kahtalaisen kehityksen syistä. – *Virittäjä* 46: 117–125.
- 1954: Über die suffixalen Labialvokale im Lappischen und Ostseefinnischen. – D. Strömbäck (toim.), *Scandinavica et Fenno-ugrica: Studier tillägnade Björn Collinder den 22 juli 1954*. Uppsala. 183–191.
- 1977: Die Umwandlung einiger *a*- und *ä*-Stämme zu *e*-Stämmen im Urfinnischen. – *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 75: 5–12.
- Itkonen, T. 1997: Reflections on Pre-Uralic and the “Saami-Finnic Protolanguage”. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 54: 229–266.
- Janhunen, Juha 1982: On the Structure of Proto-Uralic. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 44: 23–42.
- Kallio, Petri 2007: Kantasuomen konsonantihistoriaa. – J. Ylikoski & A. Aikio (toim.), *Sámit, sánit, sátnehámit: Riepmočála Pekka Sammallahtii miessemánu 21. beaivve 2007*. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 253. Helsinki. 229–249.
- Kallio, Petri 2012: The Non-initial-syllable Vowel Reductions from Proto-Uralic to Proto-Finnic. – T. Hyttiäinen & al. (toim.), *Per Urales ad Orientem: Iter polyphonicum multilingue. Festskrift tillägnad Juha Janhunen på hans sextioårsdag den 12 februari 2012*. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 264. Helsinki. 163–175.
- Kallio, Petri tulossa: The Diversification of Proto-Finnic. – Frog & J. Ahola (toim.), *Defining and Contextualizing the Viking Age in Finland*. Studia Fennica. Helsinki.
- Kettunen, Lauri 1930: *Vatjan kielen äännehistoria*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 185. Helsinki.
- 1962: *Eestin kielen äännehistoria*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 156. Helsinki.
- Korhonen, M. 1981: *Johdatus lapin kielen historiaan*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 370. Helsinki.
- Kuokkala, J. 2012: *Jälkitavun labiaalivokaalit saamessa ja itämerensuomessa*. Helsinki.
- Laalo, K. 1988: *Imperfektimuotojen ti ~ si -vaihtelu suomen kielessä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 483. Helsinki.
- Lehtisalo, T. 1936: *Über die primären ururalischen Ableitungssuffixe*. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 72. Helsinki.
- Rapola, M. 1919–1920: *Kantasuomalaiset pääpainottomain tavujen i-loppuiset diftongit suomen murteissa*. Suomi IV, 17. Helsinki.

- Saarikivi, J. 2010: *ystävästä, uskosta ja vokaaleista*. – S. Saarinen & al. (toim.), *Sanoista kirjakieliin: Juhlakirja Kaisa Häkkiselle 17. marraskuuta 2010*. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 259. Helsinki. 249–263.
- Sammallahti, Pekka 1999: *Saamen kielen ja saamelaisten alkuperästä*. – P. Fogelberg (toim.), *Pohjan poluilla: Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 153. Helsinki. 70–90.
- Setälä, E. N. 1890, 1891, 1937: *Yhteissuomalainen äännehistoria*. Helsinki.
- Tunkelo, E. A. 1933: *Suomen sanoista koti ja koto*. – *Virittäjä* 37: 399–416.
- 1938: *Pääpainottoman lyhyen ja pitkän i:n vaihtelusta Itämeren-suomalaisissa kielissä*. *Suomi* V, 20: 2. Helsinki.
- Wiik, Kalevi 1984: *Miksei munoja vaikka kanoja? Kantasuomen toisen tavun a+i-diftongin a:n kahtalaisen kehittymisen syiden pohdiskelua*. Publications of the Department of Finnish and General Linguistics of the University of Turku 20. Turku.

Yhteystiedot:

Petri Kallio, Department of Finnish, Finno-Ugrian and Scandinavian Studies, P.O. Box 24 (Unioninkatu 40), 000 14 University of Helsinki, Finland. E-mail: petri.kallio@helsinki.fi